
KIBERPROSTOR, KIBERTIJELA, CYBERPUNK

Uredili Mike Featherstone, Roger Burrows

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.,
396 str.

Središnja tema petnaest radova koje su urednici Mike Firestone i Roger Burrows skupili je socijalna transformacija pokrenuta pojavom novoga vala informatizacije i komunikacijske tehnologije, s naglaskom na načine na koji ti procesi utječu na fizičko tijelo i prostor. Taj zbornik manje se bavi specifičnim tehnologijama i ocjenom njihove funkcionalnosti, a "tehnologijom" drži vrlo općenit skup pojmova, od protetike do aplikacija virtualne stvarnosti.

Urednici nas u uvodu upoznaju s osnovnim pojmovima i konceptima radova u zborniku. Nastoje naznačiti međusobnu povezanost tih koncepata te predložiti drukčije načine razumijevanja, pa čak i mogućnosti izgradnje društva koje proizlaze iz tih kombinacija.

Na početku saznajemo nešto o povijesti središnjega pojma. Norbert Wiener prvi je 1948. godine upotrijebio pojam *kibernetika* za znanost koja ujedinjava teoriju komunikacije i teoriju upravljanja. Prema njegovoj zamisli, ljudski um, ljudsko tijelo i automatizirani strojevi moraju se svesti na zajednički nazivnik upravljanja i komunikacije. Iz pojma kibernetike izvedeni su pojmovi *kiberprostor*, *kibertijelo* i *cyberpunk* koji se problematiziraju u ovom zborniku.

Kiberprostor, pojam koji je u upotrebi već desetak godina, postaje danas važan element popularne kulture i najbolje ga je držati općim pojmom koji se odnosi na različite tehnologije kojima je zajednička

spособnost da simuliraju okoline unutar kojih ljudska bića mogu biti u interakciji. Uz taj termin čvrsto se veže i termin virtualna stvarnost.

Kibertijelo (kiborg) je pojam za tehnizirano ili tehnološki usavršeno, dopunjeno ljudsko tijelo. Iz rasprava u ovom zborniku o temi kiborga slijedi pretpostavka da se pojavom takvog konstrukta radikalno mijenja granica između tijela subjekta i vanjskoga svijeta. To znači da ključnim analitičkim kategorijama uz pomoć kojih smo do sada strukturirali svijet (koje su rezultat temeljne podjele između tehnologije i prirode) prijete opasnost od rastakanja.

Treći pojam, *cyberpunk*, prvobitno je bio specifičan književni izraz (autori: Gibson, Bethke...), a postupno se počeo shvaćati kao koristan materijal za teorije društva i kulture pri razumijevanju navodnih pomaka prema novoj epohi. Drži se da će utjecaj *cyberpunka* na humanističke znanosti biti sve veći i veći. Već se javljaju i autori koji se bave metodološkim implikacijama vizije *cyberpunka*. Urednici ovdje ističu Miguela De Landu. On tvrdi da je statični i zatvoreni pojam (fizičke i socioekonomske) stabilnosti društva prevladan novom znanosti "dispacijskih" sustava, zasnovanih na razumijevanju stalnoga protoka energije i tvari. Uvoz ideja izvedenih iz znanosti o takvim sustavima – nelinearne dinamike – u humanističke znanosti iz temelja mijenja konceptualizaciju svijeta. To također podrazumijeva radikalni pomak u izgradnji teorije društva. De Landa zaključuje da budućnost teorije društva leži u konstrukciji novih "epistemoloških" spremnika koji će se temeljiti na složenim računalnim simulacijama kulturnih, društvenih i ekonomskih procesa u kiberprostoru te da se zauvijek moramo oprostiti s idealnim tipično analitičkim mišljenjem i početi ozbiljno shvaćati "populacijsko" mišljenje. To je, kako zaključuju urednici, odmak od sustava stvaranja teorija velikih razmjera, a pomak prema uvažavanju širega raspona različitosti, složenosti i nereda.

Prva velika cjelina kojom se bave radovi u ovom zborniku je kiberprostor. Ke-

vin Robins, profesor kulturne geografije na sveučilištu Newcastle, u svojem radu *Kiberprostor i svijet u kojem živimo* objašnjava da je, ako je, prema mišljenju Gibsona, kiberprostor "konsenzualna halucinacija", i suvremena rasprava o kiberprostoru donekle konsenzualna halucinacija. S jedne strane, to je utopijska vizija postmodernoga vremena koju opisuju kao "istinsku tehnologiju čuda i snova" ili "igranje Boga" koju, smatra Robins, pokreće grozničava vjera u transcendenciju, vjera da će nas ovaj put nova tehnologija doista izbaviti iz ograničenja i frustracija ovoga "nesavršenog svijeta". S druge strane, to je dobro poznata dogma o komunikaciji koja se automatski izjednačava sa zajedništvom i zajednicom. Ta se praksa, smatra on, mora preispitati, jer ima razloga za skepticizam prema njezinu tehnološkom ostvarenju. Kategorički tvrdi da ne postoji alternativni, savršeniji budući svijet kiberprostora i virtualne stvarnosti.

Dalje analizira odnos postmodernoga identiteta i kiberprostora. Pokazuje da postoje mnogi sukobljeni diskursi o kiberprostoru i identitetu koji se mogu objasniti u širim raspravama o identitetu i krizi identiteta u stvarnome svijetu. U prvom je redu skeptičan i veli da oduševljenje virtualnom egzistencijom i virtualnim iskustvom potječe iz osjećaja za transcendenciju i oslobađanje od materijalnoga i utjelovljenog svijeta. Nova tehnologija obećava izbaviti svojega korisnika od ograničenja i poraza fizičke stvarnosti i fizičkoga tijela. To što se u virtualnoj okolini može preuzeti bilo koji identitet ne znači da nema govora o krizi identiteta. Baš naprotiv, Robins objašnjava da je, istina, lako takvu krizu poreći i ne primijetiti je upravo zbog toga što nam to tehnološko područje nudi

jedan oblik psihičke zaštite (zaštitni kovčeg), iluziju, varku. Osim toga, ta tehnologija je opterećena fantazijama o svemoći, osjećajem samostalnosti i samodostatnosti poricanjem potrebe za vanjskim objektima i drugim subjektima. Takva se stvarnost i subjektivnost može držati asocijalnom i nemoralnom. Autor analizira i problem kolektivnoga identiteta i zajednice u virtualnom svijetu. Kako se virtualna stvarnost i kiberprostor obično zamišljaju kao reakcije i suprotnost stvarnomu svijetu, spremno ih asocira sa skupom ideja o novim i inovativnim oblicima društva i društvenosti. Drži da virtualni susreti i iskustva postaju sve dominantniji u suvremenom svijetu i valja ozbiljno shvatiti njihovo značenje i implikacije za društvo i društvenost. Ipak dovodi u pitanje relevantnost tehnokomunitarizma kao odgovora na te procese. Nerealistične su, po njegovu mišljenju, ideje da je kiberprostor mjesto spasenja i transcendencije (novi Jeruzalem), već je on, zbog prikladne filozofije društvene akcije, dobra osnova za razvoj novih, dopunskih oblika zajednice i društvenosti.

Razvojem novih tehnologija doista se sve više otvaramo iskustvima derealizacije i delokalizacije, no i dalje imamo tjelesnu i lokalizirajuću egzistenciju. Stoga je vrijeme, tvrdi, da se virtualna kultura demitologizira i premjesti u stvarni svijet.

Povjesničar Mark Poster u svojem radu *Postmoderne virtualnosti* slično kao i Robins, vidi da se u novim komunikacijskim sustavima traži ključ za bolji život i izjednačenije društvo, ali, za razliku od njega, ne kritizira tu pojavu kao naivno-utopijsku. Primjećuje da se vode dvije rasprave: jedna o postmodernoj kulturi koja se u velikoj mjeri oslanja na pojavu novoga individualnog identiteta ili položaja subjekta, a drugi je diskurs o novim komunikacijskim sustavima u kojima dolazi do povećanja opsega i razmjene informacija te o načinima na koje će ta prednost pridonijeti postojećim pojedincima i postojećim institucijama.

U prilog prvoj raspravi autor kaže da, ako se za moderno društvo može reći

da se zalaže za pojedinca koji je racionalan, autonoman, centriran i stabilan, možda postmoderno društvo nastaje odgajanjem oblika identiteta koji su različiti od moderniteta, pa čak i suprotstavljeni modernitetu. A tehnologije računske komunikacije znatno uvećavaju te postmoderne mogućnosti, posebno preko mehanizma interaktivnosti.

Mrežom odnosa unutar prostora Interneta formira se "virtualna zajednica". Poster navodi nekoliko argumenata zbog kojih je vrlo teško uspoređivati virtualne i stvarne zajednice i reći da su virtualne zajednice nastale zbog toga što su stvarne zajednice u raspadu. Problem se pojavljuje već pri identificiranju identiteta u virtualnim zajednicama – on nije fiksiran nego fluidan. U tradicionalnim zajednicama proizvodnja zajedništva kretala se uvijek oko reduciranja višestrukosti na fiksnost. A kako je to moguće s višestrukim, disperzivnim, smrtno fragmentiranim egzistencijama u virtualnom prostoru?

On je primijetio da se ipak virtualne zajednice razumiju kao da imaju atribute stvarnih zajednica, pa se stoga i na stvarne zajednice može gledati tako kao da oviše o imaginarnom.

I tu nudi svojevršno rješenje: ono što svaku zajednicu čini životno važnom njezinim članovima je to što se komunikacija drži smislenom i važnom. Virtualne zajednice, po njegovu mišljenju, imaju još jednu važnu karakteristiku. One, naime, otvaraju i nove političke mogućnosti zbog postojanja i brzoga širenja novog mjesta govora. Osim golemih prednosti, autor tu primjećuje i neke probleme ("s krajolika moderniteta") koji mu se čine najvažnijima i zahtijevaju pozornost: širenje američke moći preko dominantne upotrebe engleskoga jezika, potkopavanje teritorijalnosti i suve-

reniteta država-nacija, pitanje slobode govora u kiberprostoru, slobode pri reprodukciji i distribuciji informacija, pitanje intelektualnoga vlasništva...

Na kraju zaključuje da ima razloga vjerovati da će se tehnologija virtualne stvarnosti brzo razviti i da će u toj virtualnoj stvarnosti biti moguće sudjelovati. Ako (i-kad) takva iskustva postanu općim mjestom, kao što je danas gledanje televizije, stvarnost će zasigurno morati biti višestruka.

Druga se veća cjelina u ovoj knjizi bavi *kibertijelima* – mjestom i odnosom tijela i tehnologije. David Tomas u tekstu *Povratna sprega i kibernetika: Nova slika tijela u kiborškom dobu* prepričava povijest razvoja kibernetike i kibernetičkih organizama, pa saznajemo da riječ kiborg datira od 1964. godine, kada je skovana da opiše posebno zajedništvo ljudskoga organizma i strojnog sustava. Brzo se zatim proširila u akademске, a još više u krugove popularne filmske kulture (*Blade Runner, Terminator, Robo Cop...*). Norbert Wiener, utemeljitelj kibernetike, u svojim je spisima o automatima i modelima ljudskih tijela napisao da je u kibernetici važno ljudsko tijelo zamisliti kao komunikacijsku mrežu čiji se uspješan rad temelji na točnoj reprodukciji signala. Kibernetika je na neki način operacionalizirala pitanje života, premještajući pojam organizma iz biologije u inženjerstvo, i time ga preoblikovala u hardverski problem. Prema takvim novim egzistencijalnim parametrima, kiborg je "organski živ" upravo zato što je operativno aktivan. Ljudsko tijelo u kibernetici, na kraju krajeva, biva reducirano na čistu informaciju u prostoru McLuhanovske "proširene svijesti" ili gibsonovske "konsenzualne halucinacije". U obliku takve čiste informacije ljudski organizam (kiborg) može biti savršeno prilagođen u okolini koja je isto tako informacija, u kiberprostoru.

Na nešto drukčiji način Deborah Lupton u radu *Otjelovljeno računalo/korisnik* problematizira odnos tijela i strojeva. Primjećuje da se u kulturi računala tjelesnost često doživljava kao nesretna prepreka u interakciji s računalima i općenito se u kiber-

pisanju o tijelu govori kao o "mesu" koje okružuje aktivni um koji je zapravo autentično ja. Potreba mesnog tijela da utaji žed i utoli glad odvrća pozornost korisnika računala i, još gore, tjera ga da se makne od računala i obavi aktivnosti održanja tijela kao što je pranje, izbacivanje tjelesnog otpada i spavanje. Autorica primjećuje da je san kiberkulture ostaviti "meso" za sobom i udružiti se s tehnologijom bez takvog opterećujućeg posrednika. Prikazivanje ljudskoga tijela u virtualnom prostoru – kiborga, humanoidnoga hibrida, prikazivanje je lika otpornoga na sve opasnosti koje mesnato tijelo doživljava u stvarnom svijetu. Kiborgovo je tijelo snažnije od ljudskoga, otporno na starenje, ranjavanje i bol.

Lupton u svojem radu uzima u obzir i druge kombinacije tijelo – tehnologija. Hakerovo tijelo, kao ljudsko i biološko tijelo opsjednuto uporabom tehnologije, vidi u oštrm kontrastu s idealiziranim muškim tijelom kiborga. Kako dominantna slika kiborga kao izrazito muškog nastaje u popularnoj kulturi, tako u popularnoj kulturi postoji slika hakera sa svojim izvanrednim intelektualnim sposobnostima, ali s tijelom koje je daleko od savršenstva, tijelom koje ne transcendirira s dostignućima svojega vlasnika. Hakeri su, kako ih opisuje Lupton, društveno neprilagođeni i spektakularno fizički neprivlačni: nose debele naočale, imaju suvišak kilograma, blijedi su, bubuljičave kože, s jadnim smislom za odijevanje.

Osim što utječe na fizičko tijelo, kontakt s tehnologijom (računalima i Internetom), primjećuje Lupton, proizvodi i čitav niz oprečnih iskustava za čovjeka. S jedne strane računala pripisuju ljudske psihičke ili fizičke osobine. Računala postaju emocionalni entiteti koje, s jedne strane,

smatramo svojim prijateljem (ili čak ljubavnikom!), a, s druge strane, ne možemo reagirati osvetoljubivo i prkosno (verbalno zlostavljanje fotokopirnog stroja!). Odnos korisnik-računalo (ili korisnik-tehnologija) obilježavaju ne samo ugoda i osjećaj harmoničnog stapanja granica između ljudskoga i strojnoga, on potiče i jak osjećaj tjeskobe, nemoći, frustracije i straha. Aplikacije za računala često nisu pretjerano prihvatljive za prosječnoga čovjeka (pa čak ni neke tzv. *user-friendly* aplikacije), a priručnici koji se dobivaju s računalnom tehnologijom vrve žargonom. A koliko tek opasnosti i rizika prijeti od nove tehnologije – uzmimo samo u obzir sigurnosne probleme te zloupotrebe osobnih i povjerljivih podataka. Lupton uspoređuje odnos računala i korisnika s odnosom ljubavnika ili bliskih prijatelja. To je odnos koji uključuje ambivalentnost: strah i užitak.

Vivian Sobchack prilazi problemu tijela i tehnologije na drugi, može se reći neposredniji način. Ona primjećuje, isto kao Lupton, da se upotrebom (oruđa) tehnologije nastoji povećati snaga tijela i omogućiti mu sposobnost širenja u prostoru i vremenu. Kulminacija tog procesa trebala bi nastupiti u trenutku nematerijalnosti tijela samog. Ovdje nastupa njezina jedinstvena argumentacija da je mogućnost neranjivoga i stoga besmrtnog tijela naša najveća tehnologijska iluzija – varka. Njoj su, naime, nakon operacija tumora, amputirali lijevu nogu, pa sad živi s iskustvom dijela tijela nadomještenog protezom. Pričom o prilagodbi tijela na umjetnu nogu, natjecanja krhkog (i nesavršenog) mesa s titanom autorica objašnjava da je to nije dovelo do doživljavanja sebe kao kiborške žene, nego ju je fizički napor ponovnoga učenja hodanja i držanja ravnoteže doveo do novoga gledanja i razumijevanja vlastitoga tijela koje je počela prihvaćati, ali i svjesno mijenjati u bolje, čvršće pa čak i mlađe tijelo. Tako se ironično suprotstavila Baudrillardu i sljedbenicima koji slave divotu tehno-tijela. Njezina je osnovna kritika da je kod tih teoretičara tijelo uvijek mišljeno kao objekt, a ne življeno kao subjekt.

Točka koja na ovom mjestu povezuje Deborah Lupton i Vivian Sobchack je

činjenica da obje smatraju da se čak i u doba tehdruštvenoga subjekta život ipak živi preko tijela.

Treća velika cjelina u ovoj knjizi odnosi se na *cyberpunk*. Kako saznajemo od urednika u uvodu, pojam *cyberpunk* prvi je upotrijebio Bruce Bethke u svojoj pripovijetki *Cyberpunk*, objavljenoj 1983. Otad se tim pojmom opisuju opusi pisaca kao što su William Gibson (*Neuromancer*, 1984.), Bruce Sterling (*The Artificial Kid*, 1980.), Philip Dick (*Do Androids Dream of Electric Sheep*, 1972.), Lewis Shiner, Pat Cadigan i dr.

Roman Williama Gibsona predstavlja za neke glavni primjer postmoderne poetike, a za neke vrhunski književni izraz, ako već ne postmodernizma, onda kasnog kapitalizma. Neki drugi su pak autori pod utjecajem svijeta *cyberpunka* i zbilje tehnološke promjene počeli konstruirati novi društveni program kojim bi istražili zbilje onoga što se počelo nazivati *kiberdruštvom*. Ali dok *cyberpunk* u književnosti ima određenu radikalnu i distopijsku nakanu, mnogi općenitiji radovi o kiberkulturi previše su utopijski. Taj se utopizam, kako smo već pokazali, najjasnije propituje u radu Kevinina Robinsa u ovom zborniku. Odnos postmodernizma i kiberkulture središnja je tema poglavlja Marka Postera, a pitanjima rekurzivnosti, odnosa *cyberpunk* književnosti i teorije društva najeksplicitnije se bavi Nigel Clark u svojem prilogu *Sunčane naočale koje gledaju unatrag: Rekurzivna generacija kibertijela*.

Kevin McCarron nudi vrlo zanimljivu definiciju žanra. Prema njegovu mišljenju, "tijelo" tekstova, književnih i kinematških, koje tvore žanr *cyberpunka* konstituiraju meditacija kojoj nema premca u suvremenoj kulturi, meditacija o kartezijskoj dihotomiji duh/tijelo. Velik dio pri-

vlačnosti *cyberpunka* leži u puritanskom poricanju tijela, snažnom osloncu na protektiku, određenu fascinaciju "poboljšanjima" kojima ljudsko tijelo postaje manje organsko, a više strojoliko. Interes pisaca za tijelo je strogo negativan – od one vrste koja stalno potvrđuje, pa čak i proslavlja kartezijsku dihotomiju. Privilegirani krajnji cilj žanra je čisti um.

Tijelo u *cyberpunku* nema karakteristiku biološke biti, nego je tek mjesto za "kulturno utiskivanje". Iz te činjenice proizlaze i kulturni nedostaci žanra. Mnogi kritičari primjećuju da se nudi upadljivo maskulinistički svijet nasilnoga, seksističkog, "gangster-šika" – koža, droga, nasilje, zločin...

Interakcija ljudskog i strojnog također ima središnje mjesto u *cyberpunku*. Kiberpunkeri nam nude svijet u kojem strojevi nisu poslušni i dobroćudni asistenti, već su, po svojim namjerama i ciljevima, u ratu s čovječanstvom. Ono što još više uznemiruje je da kiberpunkeri nude svijet u kojem je postalo nemoguće razlučiti čovjeka od stroja (egzemplarni *cyberpunk* film *Blade Runner*, 1982.). Kevin McCarron objašnjava da *cyber* pisci uvode mašineriju u obliku "usavršenih" ljudi, androida i kiborga koji kompliciraju Descartesovu umirujuću binarnu podjelu duh/tijelo; umeće se ambivalentni treći član, a uznemirujuće iskustvo koje iz toga slijedi, kod likova u tekstovima te u čitateljima i gledateljima, primarno je ontološko.

McCarron, nakon analize nekoliko važnih predstavnika *cyberpunk* književnosti (i filma) zaključuje da je odnos *cyberpunka* prema tijelu neprijateljski. Filozofski, tijelo se trivijalizira kako bi se privilegirao um. Iako se *cyberpunk* oslanja na tehnologiju i njome je fasciniran, žanr je duboko konzervativan i antitehnološki, nepopustljivo neprijateljski nastrojen prema svakoj daljnjoj eroziji granice između ljudskoga i strojnoga. U svjetlu sve veće mehanizacije, to što *cyberpunk* kartezijski privilegira duh, njegovim čitateljima omogućuje potvrđivanje nadmoći čovjeka nad strojem. *Cyberpunk* priče sugeriraju da strojevi mogu imati um, ali ljudska bića jesu umovi.

Iako je većina tekstova u ovoj knjizi postmoderni i zaista teško i neprohodno (vidi: Nick Land, *Meso* (ili: *Kako ubiti Edipa u kiberprostoru*)) napisana, upornom će se čitatelju uloženi trud i vrijeme isplatiti. Osim što se može naoružati novom terminologijom i saznati gotovo cijelu bibliografiju *cyberpunk* književnosti, može otkriti kako je popularna kultura (posebno film) postala važan i gotovo jedini izvor teorija o svemu kiber. Može, kako urednici primjećuju, ponovno otkriti da je granica između prirodnih i humanističkih znanosti fluidna. A to je zaista uzbudljivo, zar ne?

Gabrijela Sabol

Branĳko Mamula SLUĀAJ JUGOSLAVIJA

CID, Podgorica, 2000., 341 str.

Kada je 1980. godine u Ljubljani umro Josip Broz Tito, na Āelu generalštaba Jugoslaven-ske narodne armije nalazio se admiral Bran-ko Mamula, hrvatski Srbin s Korduna (biv-ša općina Vrginmost). Do stupanja na tu najvišu vojnu duųnost u JNA, taj partizan-ski borac i nositelj Partizanske spomenice 1941., obnašao je odgovorne duųnosti u voj-sci SFRJ; između ostaloga, bio je i zapovjed-nik Vojno-pomorske oblasti. Godine 1982. postavljen je za Saveznoga sekretara za na-rodnu obranu (ministra obrane), na kojoj se duųnosti zadržao sve do 1988. godine, kada je službeno umirovljen, ali samim Āi-nom umirovljenja njegova angaųiranost u političkim i vojnim zbivanjima na prosto-rima bivše Jugoslavije nije prestala, paĀe, trajala je nekoliko idućih godina. Upravo su to Āinjenice važne za prosudbu da je

admiral flote (u taj najviši vojni Āin u JNA unaprijeĀen je 1983.) Branko Mamula va-ųan svjedok i aktivan sudionik svih rele-vantnih zbivanja koja veųemo uz politiĀ-ku i ustavnu krizu u SFRJ osamdesetih go-dina te velikosrbijansku agresiju i raspad Jugoslavije devedesetih godina. Stoga nje-govu novoobjavljenu knjigu *SluĀaj Jugosla-vija*, u izdanju nakladniĀke kuće CID iz Pod-gorice, veĀ prije samog Āitanja oĀekujemo kao vrlo zanimljivo i po mnogo Āemu zna-kovito ųtivo, jer je sasvim sigurno da Āe o-na baciti puno novoga svjetla na turbulen-tna i kontroverzna, ali i tragiĀna zbivanja koja su pogodila jugoistok Europe u po-sljednjem desetljeću proųloga stoljeća, a ko-ja se joų uvijek reflektiraju i na danaųnje dogaĀaje. RijeĀ je, zapravo, o prvorazred-nom svjedoĀanstvu iz prve ruke. Koliko je ono vjerodostojno i objektivno – drugo je pitanje, ali to u konaĀnici i nisu najvaųnija pitanja, jer je Mamula ųiroj javnosti pruųio znatan broj novih i vaųnih informacija, Āi-me je drugim analitiĀarima te problemati-ke dao nov poticaj u daljnjim istraųivanjima.

VeĀ na poĀetku ovoga prikaza valja upozoriti na to da *SluĀaj Jugoslavija* i njezin autor potvrĀuju neke Āinjenice i dogaĀaje koji su veĀ poznati, ali i bacaju mnogo no-voga svjetla na ljude i dogaĀaje o Āemu se dosada nagaĀalo, pa Āak ųiroj javnosti otkrivaju i neke posve nepoznate Āinjenice. U nastavku ovoga prikaza pokuųat Āu se neųto detaljnije osvrnuti na nekoliko va-ųnijih aspekata svjedoĀanstva admirala Ma-mule. Prije toga, moram jasno naglasiti ka-ko se on zapravo u knjizi ne pokuųava po-kazati objektivnim analitiĀarem; to ne mo-ųe niti biti, jer je bio jedan od aktivnih su-dionika proteklih dogaĀaja. MeĀutim, do-sljedan je u objaųnjenju ideja i rjeųenja za koje se zalagao, pokuųava ih pribliųiti i o-pravdati Āitatelju. Zato je njegova knjiga, koliko god bila dijelom neprecizna, ne-objektivna, pa i pristrana u prikazu odre-Āenih dogaĀaja i ljudi, osobito u svezi s agresijom na Hrvatsku, iznimno dobro-doųlo svjedoĀanstvo, osobito ako imamo na umu da dolazi s neprijateljske strane.

Nit koja povezuje cijeli sadrųaj knji-ge najbolje se zrcali u Mamulinog "rijeĀi au-

tora" u kojoj on sažimlje ulogu JNA i svoje mjesto u njoj u procesima koji su prethodili raspadu, doveli do raspada i okončali raspad Jugoslavije. On tako piše: "U drugoj polovici osamdesetih shvatili smo da Armija mora preuzeti političku odgovornost i pokušati zemlju spasiti od rušenja i rata za koji smo bili sigurni da će pratiti razbijanje zemlje" (str. 8). Ova rečenica nedvojbeno je potvrda brojnih raščlamba u kojima se JNA isticala kao jedan od glavnih aktera političke i ustavne krize SFRJ i njezina vojnog razrješenja. "Svaka skica novog puta Jugoslavije morala je uključiti JNA" (str. 116) napisat će kasnije Mamula.

U nastavku knjige detaljno će obrazložiti polazišta, planove i aktivnosti najviših vrhova JNA koji su za cilj imali preuzimanje vlasti, zamrzavanje zatečenoga stanja i ostanak komunista na vlasti. Da zbivanja nisu išla tijekomima planiranima u generalštabu JNA, pokazalo je vrijeme, iako se ne može posve ukloniti niti pretpostavka prema kojoj se i nije mogao očekivati drukčiji razvoj stvari. JNA je sebi nametnula ulogu aktivnoga aktera jugoslavenske krize, a uskoro i saveznika velikosrpskoga i srbijanskoga osvajačkog programa.

Iako je javnosti – više-manje – poznato da je JNA u više navrata unutar sustava savezne jugoslavenske države pokušavala nametnuti svoja rješenja, Mamulina je knjiga neporecivo svjedočanstvo da je JNA vrlo temeljito i organizirano planirala i državni udar u Jugoslaviji, i to mnogo prije nego je kriza izbila u punom zamahu, prije nego su "nacionalisti" preuzeli vlast u Srbiji, Sloveniji i Hrvatskoj i prije nego je proces raspada Jugoslavije *de iure* otpočeo. "Imali smo svoj program s jasno postavljenim ciljem mnogo ranije, nego se otvorio sukob u rukovodstvu Srbije" (str. 104), piše autor. Zapravo odmah nakon Ti-

tove smrti 1980. godine, a osobito nakon tragičnih događaja na Kosovu godinu dana kasnije, armijski vrh je procijenio da se JNA mora nametnuti kao nezaobilazan politički čimbenik u Jugoslaviji bez kojega se ništa ne može i neće moći riješiti. Mamula iscrpno objašnjava idejni, programski i provedbeni pristup JNA kao političkog čimbenika u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Više od bilo kakvoga detaljnog obrazlaganja tih tvrdnja govori on sam. Našavši se početkom osamdesetih godina pred "izazovom unutarnjih nemira i sukoba", armijski vrh je procijenio da će trebati JNA i TO "postupno osposobljavati za rješavanje krizne situacije u zemlji. U dvije godine formirani su tzv. gotovo bataljoni spremni odmah stupiti u borbu. Bilo ih je ukupno dvanaest... Najsporije je išlo s doktrinom, posebno taktičkom upotrebom navedenih i svih drugih sustava. Radilo se o oportunističkom – da se otvoreno ne pokaže da se spremamo za unutrašnje sukobe." (str. 61). Puno prije nego je formalno započeo krvavi proces raspada Jugoslavije, JNA je bila spremna preuzeti vodeću političku ulogu u SFRJ. Mamula o tome piše: "U drugoj polovini 1986. i početkom 1987. g. razrađene su političke osnove, kriteriji procjena za odluku i počele operativne pripreme. Pripreme su pokrivala mjere budnosti i povišene borbene gotovosti održavane po zvaničnim odlukama Predsjedništva SFRJ i planovima Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i Generalštaba." (str. 88). Daljnji razvoj događaja, osobito sukobi u komunističkom rukovodstvu zemlje, narastanje velikosrpskoga nacionalizma te "separatizam" sjeverozapadnih republika, učvrstili su u vrhu JNA spoznaju o neizbježivosti vojnog udara. Štoviše, "... bili smo posve odlučni. Osnovni planovi i jedinice su bile spremne" (str. 102), napisat će Mamula.

JNA je sebe vidjela kao spasitelja Jugoslavije onda kad su procesi u širem europskom okružju vodili k slomu komunizma, pa i razdvajanju nekih višenacionalnih državnih zajednica. To zapravo znači da JNA nije težila smirivanju stanja radi očuvanja Jugoslavije, nego radi očuvanja svojega položaja i povlastica koje je u biv-

šoj Jugoslaviji imala. Mamula piše da je namjera "bila da dobijemo vrijeme za minimalno političko sređenje i odlaganje sporova, a najkrupnija rješenja zajedničke države odložiti dok ne protutnje turbulencije koje su zahvatile istočnu Evropu: očuvati Jugoslaviju, a reformirati je u mirnijim uvjetima." (str. 8). To znači: zadržati *status quo* dok se ne smiri protukomunistički pokret u Europi, dok nacionalna individualizacija istočnoeuropskih naroda ne posustane i dok iznova ne ojačaju suprotstavljanja između Istoka i Zapada. Tada će se Jugoslavija moći nametnuti kao geopolitički i geostrateški čimbenik kakav je bila u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. Europa tada više neće biti zainteresirana za demokratizaciju Jugoslavije, nego samo za njezinu stabilnost koju su JNA, policija i tajne službe sa svojim represivnim aparatima mogli održavati.

Tu "spasiteljsku" misiju JNA nije ispunila. Zapravo, ona nije ni imala uvjete za to. "Vojno rukovodstvo JNA snosi odgovornost što nije izvršilo državni udar. Umjesto toga, ono je dozvolilo da nacionalističke vođe i separatističko ponašanje dviju zapadnih republika gurnu JNA u ruke velikosrpskog nacionalizma, koji je Armiju beskrupulozno iskoristio u međunacionalnom ratu, i na kraju odbacio" (str. 9), napisao je admiral Mamula. On posve zanemaruje notornu činjenicu da je JNA godinama bila u velikosrpskim rukama. Potvrda te tvrdnje leži i u podacima koje on sam navodi – da je početkom osamdesetih godina više od dvije trećine oficirskog kadra u JNA bilo srpske etničke pripadnosti. JNA se u velikosrpsku vojsku transformirala ne spontano, nego hotimice, i to zato što su to tako željeli njezini vrhovi. Činjenica da, unatoč planovima, kako ih Mamula u knjizi iznosi, JNA nije ništa napravila za zau-

stavljanje velikosrpskoga osvajačkog stroja na čelu sa Slobodanom Miloševićem, sa svim zorno svjedoči da je i ona bila aktivnim akterom velikosrpske politike i vojne agresije na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Jugoslavensko opredjeljenje pojedinih armijskih čelnika nije bilo dostatno da spriječi neizbježno, preobrazbu JNA u srpsku vojsku. Da je to tako, potvrđuju i sljedeće rečenice: "Promjene u rukovodstvu Srbije dovele su JNA u nepovoljan položaj... Nije bilo spremnosti da se organizirano suprotstavi naletu srpskog radikalnog nacionalnog programa za koga je već tada, na samom početku, bilo jasno da će poremetiti veoma kritičnu ravnotežu višenacionalnog jugoslavenskog društva." (str. 115). Zasljepljenosti Miloševićem i otvorenim svrstavanjem najvišega armijskog vodstva, na čelu s ministrom obrane generalom Veljkom Kadijevićem, na njegovu stranu, JNA – prema Mamulinim riječima – "više nije imala moralne i političke snage da se odupre. Prihvatila je velikosrpski politički i vojni koncept i izgubila jugoslavensko tlo pod nogama." (str. 209).

Za hrvatskoga čitatelja osobito su zanimljivi oni dijelovi Mamuline knjige u kojima se on osvrće na Hrvatsku. Tako iznosi i nekoliko vrlo jasnih dokaza o izravnoj uključenosti JNA i Srbije u osvajačkoj agresiji na Hrvatsku. S obzirom na učestale pokušaje da se srbijanska oružana agresija na Hrvatsku i pobuna dijela hrvatskih Srba tumači isključivo kao međunacionalni sukob i građanski rat, s krivnjom na svim stranama i s težnjom da se izjednače žrtva i agresor, važno je ovom prigodom precizno citirati Mamuline riječi. Pišući o ustrojavanju vojske "Krajine", u čemu je aktivno sudjelovao, pa i manje nego što je sam želio, on piše: "Armija je bila spremna dati mlađih vojnih starješina rodom s tih područja, formalno ih otpustiti iz JNA, a njihov bi se status posebno regulirao. Slično je bilo s opremom za štabove – JNA je uzela na sebe da ih opremi i osposobi za rad u datim uvjetima." (str. 237). Malo dalje, opisujući jedan od svojih sastanaka s generalima Veljkom Kadijevićem i Blagojem Adži-

ćem, Mamula piše: "Kod Kadijevića, uz Adžića bio je i general Simović, upravo je bio preuzeo dužnost ministra odbrane u Srbiji. Sastanak je počeo. Kadijević je dao riječ Simoviću i ovaj je bez okolišanja upozorio nas, da se ne možemo miješati u probleme vojske Krajine, a posebno je naglasio da ja i jedan od prisutnih generala ne treba ni po jednom osnovu da idemo u Krajinu. Sve poslove s vojskom Krajine preuzeo je on, kao ministar odbrane Srbije – zaključio je Simović." (str. 239). Konačno, najveću potvrdu izravne umiješanosti Vojske Jugoslavije u agresiju na Hrvatsku pokazuje slučaj generala Mrkšića o kojemu Mamula piše: "Poslije poraza u zapadnoj Slavoniji u maju 95. izvršene su kadrovske promjene na vrhu VRSK. Iz Beograda je stigao general Mrkšić za komandanta Glavnog štaba i najavio opsežne mjere na moralnom oporavku i discipliniranju vojske." (str. 258). Da je Vojska Jugoslavije bila itekako zabrinuta za razvoj vojnih prilika u "Krajini", svjedoči i sljedeće: "U Beogradu je krajem augusta 95. načelnik generalštaba VJ general Perišić okupio oficire i generale VRSK, njih nekoliko stotina. Riječ je tekla o odgovornosti za poraz doživljen u ofanzivi HV na Krajinu... Dominirala su pitanja odgovornosti VJ i SRJ za njihov poraz i tragediju naroda Krajine." (str. 259).

Na koncu ovoga prikaza osvrnut ću se na Mamulinu ocjenu razloga i krivaca za raspad Jugoslavije. Iako će on krivcima za – kako sam kaže – rušenje SFRJ smatrati i Sloveniju i Hrvatsku, ipak se na glavnom udaru njegove kritike i osude nalaze: Savez komunista Jugoslavije, zajedničke jugoslavenske državne institucije i – ponajviše – Srbija zahvaćena velikosrpskom historijom koju su predvodili srbijanski komunistički prevratnici i nositelji "antibirokratske i jogurt revolucije", na čelu sa Slo-

bodanom Miloševićem. Mamulina ocjena aktera raspada Jugoslavije možda se najbolje sažimlje u sljedećim njegovim rečenicama: "Predsjedništvo CK SKJ propustilo je priliku, i to u vremenu kada se otvaralo pitanje opstanka Jugoslavije, da u puču unutar CK SK Srbije prepozna opasnosti i otvori slučaj Milošević u SKJ, srpskoj i jugoslavenskoj javnosti. Toliko se moglo i moralo učiniti kako bi se razbile iluzije o Miloševićevom liječenju i preporodu Saveza komunista i spašavanju Jugoslavije što su se širile u Srbiji i čitavoj zemlji. Trebalo je već na samom početku žigosati njegov rušilački stil koji će zemlji donijeti strahovite nesreće u godinama koje su slijedile." (str. 119). Nešto kasnije će priznati da je obnovom velikosrpskoga nacionalizma, odlaskom Tita i dolaskom Miloševića započeo proces prekranja Jugoslavije u kojemu je JNA trebala imati vrlo aktivnu ulogu. Armija je trebala osigurati granice unutar kojih su svi Srbi trebali živjeti u jednoj državi. "Porazna politika za JNA je bila da se sa Srbima postroji na etničkim granicama, ako su ove uopće postojale, i da ratuje s Hrvatima" (str. 231), napisat će.

Iako se u mnogim pogledima šira hrvatska javnost nikako neće složiti s admiralom Mamulom i njegovim stavovima iznesenima u ovoj knjizi, osobito poznavajući njegovu – prema vlastitu priznanju – dosta aktivnu ulogu u srbijanskoj oružanoj agresiji na Hrvatsku, djelo *Slučaj Jugoslavija* zaslužuje osobitu pozornost. U njemu ima dosta korisnih informacija "iz prve ruke" koje su malo ili uopće nisu bile poznate hrvatskoj javnosti, osobito mladim naraštajima. Mamulino svjedočanstvo jasno i nedvosmisleno naglašava činjenicu da je armijski vrh SFRJ planirao i izvodio aktivnosti koje su za cilj imale uspostavu vojne diktature (državnog udara) u Jugoslaviji, i to znatno prije nego su sjeverozapadne republike pale u ruke "nacionalistima", pa i prije nego što je u Srbiji kormilo preuzeo Milošević. Poznato je da je JNA, barem njezin veliki dio, do posljednjeg trenutka ostao čvrsto na pozicijama komunizma i čvrste jugoslavenske federacije. No, kako se opcija čvrste federacije u svojoj biti poklapala s najvažnijim ciljevima mi-

loševićevskoga velikosrpstva ("svi Srbi u jednoj državi"), sasvim je razumljivo da je JNA ubrzo postala i njegovom snažnom braniteljicom. Mamula, također, uporno ponavlja tezu o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, o njezinu novouspostavljenom ustaškom režimu, ali gotovo prešutno prelazi preko vukovarske tragedije, dok Dubrovniku posvećuje tek nešto veću pozornost. Ipak će na jednom mjestu u knjizi priznati: "Tuđman je zauzeo ispravan strategijski stav: na vanjskom planu insistirati na priznavanju suverene Hrvatske, u zemlji ubrzano naoružavati i stvarati vojsku koja bi se mogla suprotstaviti istovremeno i JNA i krajiškoj paravojski, a kada Hrvatska bude priznata i JNA se bude morala povući, poraziti krajišku vojsku i natjerati Srbe na poslušnost. Dok se ne stvore pretpostavljeni uvjeti zauzet je stav, da se odugovlači, pregovara, ne izaziva JNA na radikalnu razračun, kada se ocijeni da bi to ona mogla učiniti tražeći prekid neprijateljstva, jednom riječju – kupovati vrijeme. Uspjelo mu je ostvariti sva tri cilja s tim, što se poraz krajiške vojske morao odgoditi dok se ne steknu sve neophodne međunarodne okolnosti najneposrednije povezane s ratom u Bosni i porazom bosanske srpske vojske proljeća i ljeta 95." (str. 230).

Knjiga *Slučaj Jugoslavija* znakovit je dokaz izravne umiješanosti JNA, srbijanskoga rukovodstva na čelu sa Slobodanom Miloševićem, ali i šire srpske političke garniture ("Na skupu Udruženja književnika Srbije 14. septembra 1989. Vuk Drašković se založio da se oformi 'srpska Krajina' u Hrvatskoj, kada Tuđmana i njegovog HDZ-a još nije bilo u Hrvatskoj, na vlasti su bili komunisti, Jugoslavija je postojala", str. 292) u tragična zbivanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Zapravo, ti su akteri i osmislili i zapovjedili provedbu opakoga plana pacificiranja Hrvatske, nje-

zinoga teritorijalnog komadanja te etničkoga čišćenja, odnosno genocida nad hrvatskim i drugim nesrpskim stanovništvom.

Ova je knjiga za hrvatskoga čitatelja zanimljiva, pa i dobrodošla, jer otvara brojna pitanja u svezi s događajima i odnosima koji su vladali u SFRJ osamdesetih godina, osobito posljednjih godina toga desetljeća. Čini se, zapravo, da prave uzroke raspada SFRJ ne možemo tražiti u političkim procesima i ustavnoj krizi u Jugoslaviji nakon raspada Saveza komunista Jugoslavije, prvih demokratskih izbora u Sloveniji i Hrvatskoj te agresiji na njih, nego u političkim odnosima, suprotstavljanjima i otvorenim međunacionalnim sukobima osnaženima nakon Titove smrti, a tinjajućima godinama za Titove vladavine. Tako će, primjerice, Mamula priznati da je u JNA, i za Titova života, godinama, postojao sukob između liberalne, demokratske opcije i tvrde komunističke linije.

Upravo sukobe na relaciji republika – savezni državni organi – partija, on tumači ključnim u razumijevanju uzroka i stvarnih polazišta raspada Jugoslavije. JNA je sebe vidjela jedinim autentičnim tumačem jugoslavenske društvene, političke i nacionalne stvarnosti. Ali ona, zbog svoje složene unutarnje strukture i unutarnjih napetih odnosa, nije bila ništa drugo do preslika širih političkih i društvenih prilika u Jugoslaviji. Kada je pucala Jugoslavija, po šavovima je pucala i JNA. Bilo je za očekivati da će njezin najveći dio prihvatiti velikosrpstvo i krenuti za srbijanskim osvajačkim programom. To se i dogodilo. A kakva je bila sudbina i put admirala Mamule? Unatoč silnim zalaganjima za jedinstvenu i federativnu Jugoslaviju, unatoč silnim pokušajima da osudi sve one koji su rušili SFRJ, osobito Slobodana Miloševića i velikosrpstvo, ipak se i Mamula našao gotovo u prvim redovima obrane zapadnih granica velike Srbije, osmišljavajući, planirajući i izgrađujući vojsku i vojnu doktrinu "Vojske Republike Srpske Krajine". Time se otvoreno svrstao uz bok agresora na Hrvatsku, čija mu vrata više nikada ne bi smjela biti otvorena.

Dražen Živić